

s akkor Pécsé lesz az elsőbbség dicsősége s Kassa is úgy jár, mint Kolozsvár: kiesik szép híréből. Egyelőre és ma azonban Kassa a Bánk bán feltámadásának a színhelye és nem Kolozsvár.

Ahogy a cikkben Kolozsvár helyett mindenütt Kassát kell érteni, úgy kell helyettesíteni az Egressy Gábor nevét is mindenütt ezzel a névvel: Udvarhelyi Miklós. Ő volt az, „akinek fogékony lelkét száz és egy néhány évvel ezelőtt lángra gyújtotta a darabból kicsapó tűz“. Ő az a lelkes és bátor színész, ki az elmulás temetőjéből a rég elásott kincset kiemelte s megcsillogtatta a kassai színpad fényénél. Udvarhelyi és nem Egressy az, aki először ismerte fel Bánk értékét, ő választotta először jutalomjátékául. Egressy csak másfél év múlva. Nyilván az Udvarhelyi hatására és példájára.

Jutalomjáték, ez kitüntetést és főleg anyagi előnyt jelentett a jutalomra méltatott színésznek. Minél inkább tetszett a darab, annál nagyobb, annál többet. Az Udvarhelyi kassai jutalomjátéka, úgy látszik, „beütött“. Ezért merete aztán Egressy is Bánkot választani jutalomjátékául. De csak Udvarhelyi után másfél év múlva. Ismétlem: az Egressy nevet mindenütt az Udvarhelyi Miklóssal kell helyettesíteni. A tragédiának ő, Udvarhelyi a felfedezője — ezt tanítja az irodalomtörténet (L. Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete. V. 831.). Katona legújabb életrajza is azt mondja, hogy Udvarhelyi indította el Bánkot a halhatatlanság útjára Kassán; következő előadásai mind közvetlen leszármazottjai ennek az elsőnek (L. Waldapfel József: Katona József. 194.). Ennek az előadásnak részeseként ismerkedett meg vele Egressy is (Uo. 171.).

Megjegyzendő, hogy Janovics az Udvarhelyi szerepét is ismeri. De ép úgy ragaszkodik — érthetetlenül — az Egressy dicsőségéhez is, mint a Kolozsvárhoz, holott az adatok itt is, ott is mást mondanak. A Farkas-utcai színház c. művében is Kolozsvár és Egressy a Bánk felfedezői azzal a különbséggel, hogy ott — még érthetlenebb — Kassát és Udvarhelyit Janovics fel se említi (I. m. 96 kk.).

A Bánk bán kultuszban gazdag Kolozsvárnak nincs szüksége arra, hogy olyasmit ismételjünk, amit az irodalomtörténeti kutatás már régen másként állapított meg. Erről éppen a Janovics cikkének a második fele győzhet meg minket. Az a rész, amelyikben Kolozsvár igaz és szép Bánk bán kultuszát ismerteti. És végül Egressy Gábornak sincs szüksége arra, hogy az Udvarhelyi nimbuszát fonjuk homloka köré. Az elsőbbség dicsősége Kassáé és az Udvarhelyié.

Kolozsvárt nem illeti meg az elsőbbség dicsősége. De nem a vezeklés, az engesztelő szózat kötelessége és bünbánata sem, amit az erdélyi Helikon nevében Áprily hangoztatott Kecskeméten Katona halálának századik évfordulója alkalmával (1930. ápr. 7).¹

A mea culpázás kötelessége azért terhelné Kolozsvárt és Erdélyt, mert Bánk bán az Erdélyi Múzeum emlékezetes pályázatán megbukott, vagy legalább is észrevétlen maradt, a pályázatról szóló jelentés róla se jót, se rosszat nem mondott. Ha ez így volna, akkor csakugyan szégyenkeznie kellene Döbrenteinek és Kolozsvárnak, ahogy Áprily látta és nem dicsekednie, ahogy Janovics látja. Egyik túlzás sem helytálló. Nincs ok a vezeklésre sem.

Az a Bánk bán ugyanis, amelyiket ma ismerünk, egészen más, mint az, amelyik pályázott az Erdélyi Múzeumhoz. Mert az az egy ismét bizonyos a Janovics feltevése ellenére is, hogy Katona pályázott, a Bánk bán szövegét beküldte, postára adta. Ezt maga Katona mondja sokat idézett nyilatko-

¹ L. EM. 1931 : 3.

zatában, mely így hangzik: „Ötödik éve, hogy készítettem e darabot, mikor az Erdélyi Múzeumban a kolozsvári leendő játékszínből felszólítás hirdettetett. Nem volt-e pénz, vagy amit szegény volna hinni, nem találtatott varamire való munka... én nem tudok róla. Részemről elegendő hálát nem adhatok, hogy így esett, mert megvallom, hogy gyöngét írtam, mindazonáltal ezzel nem azt célozom, hogy *most* egy fénixet mutatok elő, hanem csak jobbat...“ (az 1820-iki nyomtatott kiadás előszava). Csakhogy a Kolozsvárra elküldött szöveg nem azonos azzal a Bánkkal, amelyik nyomtatásban jelent meg, amelyik legkitünőbb nemzeti tragédiánk. A beküldött első *fogalmazás* egészen más: cselekménye szétfolyó, szerkezete szintén; nyelvezete pongyola, a jellemekek szintelenek és zavarosak. Mivel Döbrentei ezt a szöveget kapta és olvasta s nem a klasszikusat, nem az időközben átjavított *fénixszet*, vád és gáncs nem érheti sem őt, sem Kolozsvárt a Bánk bán fel nem ismerése, mellőzése miatt. Ebben teljesen igaza van Gyalui Farkasnak, aki a vezeklés kötelessége ellen már jó egy évtized előtt felemlelte szavát¹. Sőt még az első, a kezdetleges Bánkkal kapcsolatban sem lehet Döbrenteit teljes joggal szemrehányásokkal illetni azon egyszerű lehetséges óknál fogva, hogy az első, a beküldött kézirat nem jutott el hozzá. Katona elküldte ugyan, de valahol útközben elkallódott, elveszett. A Bánk bán irodalomban ez a föltevés nem ismeretlen. Többek között Beöthy is megjegyzi: *ha ugyan megérkezett a versenyre*. Magam is ezt a véleményt hangoztattam már régebben.² Azt, hogy Döbrentei kezében nem járt, nem jutott el hozzá Katona műve, az első kidolgozás, az első szöveg.

Vád és szemrehányás a klasszikus szövegű Bánk felnemismerése miatt csak az egész magyar irodalmat és kritikát érheti. Azt a kritikát, azt az olvasóközönséget és színpadot, amelyik az átdolgozott és nyomtatásban 1820-ban megjelent remekművet nem ismerte föl, nem vette észre.

És itt jelentkezik az Udvarhelyi Miklós irodalom- és színészettörténeti szerepe és dicsősége. A nyomtatásban megjelent és majdnem másfél évtized óta észrevétlenül heverő klasszikus Bánk bánt 1833-ban Kassán jutalomjátékaul választja (Miklós bán személyesítője). Hogyan, miféle sugallatra hallgatva? Mint jutalmazandónak az volt az érdeke, hogy jó, hatásos darabot és szerepet válasszon. Hogy jutott hát eszébe éppen az észrevétlen Bánkkal kísérleteznie?

Ennek a története az, hogy Udvarhelyi Miklós 1815 végén vagy 1816 elején Kecskeméten színészkedett. Mindenesetre olyan időtájt, amikor Katona József is otthon, a szülői házában tartózkodott. Kecskeméten ismerkedtek-e össze vagy már korábban, nem tudni. Bizonyos az, hogy Katona, a *delectans actor* (műkedvelő színész) egy délután apja szövőszékén ülve, poharazgatás közben felolvasta Bánkot Udvarhelyinek, a hivatásos színésznek, aki elő is adta már ott, Kecskeméten Katonának *A borzasztó torony* című drámáját. A felolvasás után mit s milyen véleményt mondott Udvarhelyi, felesleges volna találgatni. Csak az bizonyos, hogy emlékezett rá, nem felejtette el. Ez emlékezés alapján nyult hozzá a nyomtatásban megjelent Bánkhoz s választotta jutalomjátékaul. Igaz, közben hosszú évek teltek el. De ez nem változtat azon a tényen, hogy ő indította el Bánkot a színpadon, ő ismerte fel először, hogy Bánk — érték. Pedig az Udvarhelyi emlékezése az első, a gyarló, az átdolgozatlan szövegen alapult, azt olvasta fel neki Katona apja műhelyében. Arra emlékezve nyult a nyomtatott szöveg után, mikor jutalomjáté-

¹ Gyalui Farkas: *A Döbrentei pályázat és a Bánk bán*. EM. 1931: 1—13.

² Az első Erdélyi Múzeum történetéhez. EM. 1915: 65.

ket választott Kassán, 1833. február 15-re. Igaz, ugyanakkor játszott benne Egressy is — Ottót személyesítve, ahogy másfél év múlva Kolozsvárt is együtt játszottak. De a kezdeményezés és a felismerés egészen az Udvarhelyié. Elvenni és másra ruházni az érdemet tévedés és méltánytalanság is. A színlapon *remek*nek ő minősítette először Bánk bánát. Ahogy Horváth János megállapította: Bánk bán örökéletének költője, Katona után ő, Udvarhelyi a második forrása.

Ezek a Bánk bán első és hiteles nyomai.

Kristóf György

Néhány adat a „babonás helynevek”-hez. Már több ízben rámutattam arra, hogy a magyar nyelvterület különböző pontjain vannak egyes helynevek, amelyeknek feljegyzésekor a nép egy érdekes szokására is érdemes rámutatni. E szokás lényege az, hogy a kérdéses helyen megöltek valakit, a holttestet ott temették el és a sírra minden arra menő egy galyat vagy követ dob.¹

Közelebbről a kolozsvári római katolikus teológusoknak a helynevekben lévő nagy nemzeti kincséről beszélve, többek között szoltam a „babonás helynevek” csoportjáról is. Előadásomnak mindjárt meg is volt a jutalma, mert hallgatóim érdeklődésüket nem számítva, azzal örvendeztettem meg, hogy egy néhány székelyföldi adatot említettek nekem. Nem tartom érdektelennek őket itt alább közölni.

Szentábrahám (Udvarhely m.) határában a Gagyti tetőn a rablók megöltek egy leányt. A leány hagymát vitt a kötényében, a rablók azt hitték, hogy kincset rejt benne. A tett után a leányt azon a helyen temették el. Ma minden arra menő egy *galyat* vet a sírdombra. Az így keletkezett kis dombocskát a nép *Léjándomb*-nak nevezi [Pálffy József (Bözödújfalú) közlése]. Homorodkarácsonyfalván (Udvarhely m.) van egy hely, *Léjansírja* vagy *Léjántemetése* a neve. Ezzel kapcsolatban is azt mondják, hogy ott egy kötőjében Hagymás várából hagymát hozó leányt öltek meg a rablók. A leánynak csak a szívét temették itt el; az arra járók a sírdombra *galyat* dobnak. A domb már 2—3 méter magas. Érdekes, hogy ugyane falu határán van egy *Legénysírja* nevű hely is, de erre *követ* dobnak az ott elmenők (Simonffy Andor homorodkarácsonfalvi teológus közlése). Magyarpéterlaka és Szászpetele (Maros-Torda m.) között is van egy sír; itt egy asszonyt öltek meg, hagyma volt nála. Az arra menők *galyat* dobnak a sírra (Dukát József, régebben magyarpéterlaki, ma baróti lakos, teológus közlése).

Mikor e sorokat írom, eszembe jut az is, hogy mikor 1941. júniusában Mátyás Lászlóval Bálványosvárálja (Szolnok-Doboka m.) helyneveit gyűjtöttük, a *Hányások* helynév lejegyzésekor Mátyás ezt a megjegyzést írta le: „Valamikor egy hadgyakorlaton összeütközött és elesett két katonának a sírja van e területen. A községben levő szokás az, hogy a jövőmenő emberek virágot, zöld ágat dobnak a sírokra. Ezért nevezik e helyet *Hányások*-nak.”

Az eddig közölt adatokkal együtt a fentiek érdekesen kiterjesztik e népi szokás erdélyi határait. Eddig Erdélynek csak középső és északi részéből meg a Szilágyságból ismertünk adatokat, most már a Mezőség közepéből, délen pedig Udvarhely megye területéről is kerültek elő adatok. Bizonyos, hogy e néhány adattal nem tarthatjuk lezártnak még e hiedelem kérdését. Alighanem még sok helyen vannak olyan helynevek, amelyekhez ilyen vagy hasonló kegyeletes-babonás szokás fűződik.

Szta

¹ Vö. MNy. XXX, 172 és kny. — L. még tölem: *Miért és gyűjtsük a helyneveket?* [Népnevelési Füzetek 4. sz. (szerk. György Lajos és Márton Aron). Kolozsvár, 1938. 9. l. — Ethnographia-Népelet. LI. (1940), 369—71.]